

УДК 378.22:378.4(477) «.../1917»

Ірина Таможська
ORCID iD 0000-0003-0865-2380

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри мовної підготовки
Центру міжнародної освіти,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, 61022 м. Харків, Україна
itamozska@ukr.net

ЖИТТЄПИС ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРИВАТ-ДОЦЕНТА О. М. ГРЕНА

У статті розглядається життєвий шлях та особливості науково-педагогічної діяльності приват-доцента Харківського університету та Університету Св. Володимира Олексія Миколайовича Грена. Зазначено, що вчений був ініціатором впровадження в навчальний процес багатьох спецкурсів. Акцентовано увагу на редакторській діяльності О. М. Грена. Зроблено висновок про неприйнятність його наукових концепцій для багатьох професорів Університету Св. Володимира. Віднайдено архівні матеріали, що дають можливість висвітлити конфліктну ситуацію на історико-філологічному факультеті, що стосувалася звільнення О. М. Грена з Університету Св. Володимира.

Ключові слова: історія Сходу; Кавказ, науково-педагогічна діяльність; О. М. Грен; редагування; спецкурси; Університет Св. Володимира; Харківський університет.

© Таможська Ірина, 2017

Вступ. Сучасна педагогічна наука та практика потребують орієнтації на досвід успішної діяльності визначних представників освітньої галузі. Застосування найкращих здобутків науковців минулого впливатимуть на ефективне проведення освітніх реформ, збереження українського педагогічного досвіду в європейському освітньому просторі. Важливим напрямком сучасної історичної науки, як вважає О. О. Тарасенко, є неупереджене, всебічне дослідження життя, наукової діяльності та наукової спадщини попередніх поколінь істориків України, які зробили свій внесок у розвиток освіти, науки, культури України, сформували традиції українського освітянського та наукового простору (Тарасенко О. О., 2015). До

сьогодні залишається недостатньо вивченою науково-педагогічна спадщина багатьох вітчизняних науковців, зокрема Олексія Миколайовича Грена (1863-1932 рр.), життєвий і професійний шлях якого був пов'язаний із Харківським університетом та Університетом Св. Володимира.

Мета статті – висвітлення науково-педагогічної діяльності О. М. Грена в період 1888 – 1921 рр.

Життєвий шлях та особливості науково-педагогічної діяльності приват-доцента О. М. Грена. Для отримання приват-доцентської посади О. М. Грен мав значний послужний список. У 24-річному віці він закінчив Єврейсько-арабський і вірмено-грузинський відділи східного факультету Санкт-Петербурзького університету. Академік В. В. Радлов взяв його на службу до Азіатського музею Академії наук помічником консерватора, де О. М. Грен провів наукову систематизацію єврейських, вірменських і грузинських каталогів. Керівництво Академії наук відправило його на Кавказ із науковою метою, адже він був спеціалістом з історії цього регіону. За два роки О. М. Грен склав мінгрельський алфавіт, до квітня 1887 р. записав 500 мінгрельських фольклорних творів. Протягом 1888 р. у Сванетії досліджував граматичні особливості картвельських говірок. У 1891 р. переклав російською мовою лицарський грузинський роман «Аміран, син Дареджана», що був опублікований перською мовою. Зібрав 4000 старовинних текстів грузинською, аварською, вірменською та іншими мовами. Проводив археологічні розкопки біля міста Телаві (Історико-педагогічний факультет Харківського університету за перші сто років його існування (1805 – 1905), 2007, с. 293 – 295).

До початку 1892 р. О. М. Грен підготував наукову статтю «Сванетские тексты со словарем и грамматикой для описания местностей и племен Кавказа» та огляд історії розвитку літератури народів Кавказу. Улітку 1891 р. він став інспектором народних училищ Тифліської, а пізніше – Терської області. На початку 1892 р. О. М. Грен подав прохання про прийняття його приват-доцентом до Харківського університету для викладання історії Сходу. 25 січня 1892 р. він провів першу пробну лекцію «Вопрос о происхождении Кира» (за власним вибором), а 30 січня цього ж

року другу пробну лекцію «Первые столкновения с мусульманами» (за вибором історико-філологічного факультету). Вони одержали високу оцінку ординарного професора Д. М. Овсяннико-Куликовського, який був відомим літературознавцем і лінгвістом. 31 березня 1892 р. О. М. Грена було затверджено приват-доцентом Харківського університету (Історична хроніка, 1892, с. 350).

Наступного року в Харкові він опублікував посібник з історії Стародавнього Сходу (на основі матеріалів прочитаного ним навчального курсу), у якому була дана біблейська характеристика рас і народів. Значну частину книги становили матеріали про історію Єгипту, про єгипетську літературу. Саме з цією державою О. М. Грен пов'язував події в інших регіонах, зокрема з епохою Великих переселень (Грен О. М., 1893). 1892 р. для вченого був продуктивним, адже він підготував до друку шість наукових статей і одну опублікував (Звіт про стан і діяльність Імператорського Харківського університету за 1892 рік, 1892).

З 12 січня 1893 р. О. М. Грен став приват-доцентом Університету Св. Володимира. У цьому навчальному закладі проводить вступну лекцію «Расы древнего мира и их историческая характеристика» (на основі матеріалів його посібника з історії Стародавнього Сходу, опублікованого 1893 р., на релігійну тематику) (Грен О. М., 1893). В 1893/94 навчальному році О. М. Грен щотижня читає лекції з таких навчальних дисциплін, як «Історія Сходу» (1 год.), «Ассиріологія» (1 год.), «Історія Кавказу» (1 год.), «Історія арабського халіфату» (1 год.; в осінньому семестрі), «Порівняльна міфологія» (1 год.; в осінньому семестрі), «Історія монголів і Золотої Орди» (1 год.; у весняному семестрі), «Доісторична археологія» (1 год.; у весняному семестрі) (Огляд викладання в Імперському університеті Св. Володимира на 1893/94 навчальний рік, 1893, с. 64). Крім цього, в університеті викладає єврейську мову.

Мовознавець М. Я. Марр дав несхвальну оцінку науковій статті О. М. Грена «Грузинская повесть об Амиране». Учений відзначив схильність автора до використання сучасних висловів для оцінки подій минулого. У листі від 11 січня 1894 р. О. М. Грен висловив йому подяку за об'єктивну критику наукових робіт, а

також повідомив про те, що готує монографію, яка буде присвячена кавказьким гунам (Марр М. Я., с. 1 – 1 зв; 5, с. 1; Грен О. М., с. 1).

Лекції О. М. Грена користувалися популярністю серед студентів, адже вони мали оригінальну подачу навчального матеріалу, а їх зміст відповідав тогочасному рівню розвитку науки. Учений продовжує наукову роботу. У серпні 1894 р. у газеті «Кавказ» були надруковані такі його статті: «Епоха цариці Тамари на Кавказі», «Іззеджердь II та Вірменія в епоху боротьби зороастризму з християнською вірою», «Пісні кохання на Сході та їх зв'язок зі стародавнім культом Афродіти» (Записка про стан і діяльність Імператорського університету Св. Володимира в 1894 році, 1895, с. 14).

В 1895 р. у двох номерах журналу «Университетских известий» з'явився нарис О. М. Грена про історію Кавказького перешийка, у якому було проаналізовано літературні та архівні матеріали, присвячені історії Кавказу, а також дана характеристика географічному положенню цього регіону. Учений дещо перебільшив роль Кавказу в розвитку людства, «приписавши» місцевим племенам започаткування металургійного виробництва (Грен О. М., 1895, с. 16; 4, с. 75; Грен О. М. 1895, с. 75).

Якщо в Харківському університеті О. М. Грен читав щотижня лекції лише з історії Сходу (1 год.), то в Університеті Св. Володимира вів багато спецкурсів. Наприклад, протягом 1895/96 навчального року викладав історію Сходу (2 год.), історію Кавказу (Багратиди) (1 год.), асирологію (1 год.), вірменську мову (1 год.), єгиптологію (1 год.), практичні заняття з історії Сходу (1 год.) (Огляд викладання в Імперському університеті Св. Володимира на 1895/96 навчальний рік, 1895, с. 6 – 7).

В 1897 р. О. М. Грен опублікував, за даними декана історико-філологічного факультету Т. Д. Флоринського, 300 нарисів, рецензій, оглядів, статей у газетах «Киевское слово» та «Выставочный листок», в альманасі «Россия и Азия» (Короткий звіт про стан і діяльність Імператорського університету Св. Володимира в 1897 році, складений деканом історико-філологічного факультету професором Т. Д. Флоринським, 1898, с. 78). Наступного року він стає тимчасово виконуючим обов'язки редактора таких періодичних видань, як «Киевское слово» та

«Выставочный листок». З липня 1898 р. до 1903 р. редагував журнал «Дитя» – ілюстроване видання для дітей та учнів. З 1898 р. стає видавцем щомісячного літературно-політичного, науково-популярного альманаху «Россия и Азия». Тематика цього періодичного видання включала матеріали, присвячені Кавказу, Сибіру, а також історії європейського народу. В 1899 р. вийшов спецвипуск, присвячений історії Вірменії (Вірменія: історико-літературний збірник з географії, історії і літератури вірменського народу, 1899). У цьому ж році О. М. Грен опублікував «Учебник истории Древнего Востока». Але ця робота мала неохвальну оцінку майбутнього академіка Санки-Петербурзького університету Б. О. Тураєва (Щербань Т. О., 2006, с. 101 – 103). Крім того, він продовжував впроваджувати в навчальний процес нові спецкурси: «Фірдоусі та російські билини» (1 год. щотижня), «Історія Нового Кавказу» (1 год. щотижня), «Історія Грузії та Вірменії» (1 год. щотижня), вів курс «Загальна етнографія (антропологія)», викладав стародавню асирійську мову (Огляд викладання в Імперському університеті Св. Володимира на 1900-1901 навчальний рік, 1900, с. 7 – 8). В 1900 р. О. М. Грен опублікував перший випуск збірника «Двадцять століття», у якому були вміщені матеріали для проведення лекцій з антропології, а також його драма «Генерал Корньє». Ще одна драма «Алан Пахлеуні» призначалася для показу на театральних сценах не тільки Києва, але й інших міст (Короткий звіт про стан і діяльність Імператорського університету Св. Володимира в 1900 році, 1901, с. 18). В 1902 р. учений видає черговий науковий збірник «Спіритизм».

В 1903/04 навчальному році на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира читалася велика кількість необов'язкових навчальних курсів, деякі з них проводив О. М. Грен, а саме: «Історія турок та монголів» (1 год. щотижня), «Історія Сходу» (2 год. щотижня), «Вступ до історії Сходу» (1 год. щотижня), «Історія Грузії та Вірменії» (1 год. щотижня). Практичні заняття з історії Сходу передбачали вивчення та аналіз архівних матеріалів, читання текстів Стародавньої Месопотамії (1 год. щотижня) (Огляд викладання в Імперському університеті Св. Володимира на 1903-1904 навчальний рік, 1903, с. 7).

Жалування приват-доцента для прожитку О. М. Грену не вистачало, адже в нього була велика сім'я. Коли в квітні 1904 р. за розпорядженням Міністерства внутрішніх справ професору М. В. Довнар-Запольському заборонили педагогічну діяльність, О. М. Грен прохав розподілити йому ті години педагогічного навантаження, що були відведені професору для викладання російської історії. Звичайно, що О. М. Грен не очікував, що навесні цього року його відсторонять від викладацької діяльності. Так сталося, що 10 березня 1904 р. Міністерство народної освіти повідомило попечителя навчального округу В. І. Беляєва про скаргу, надіслану князем Г. С. Голіциним – Головноначальствующим цивільною частиною на Кавказі. У ній зазначалося, що грузинські дворяни висловили своє незадоволення змістом історичних праць О. М. Грена, присвячених їхньому регіону, та необ'єктивністю його оцінки правління цариці Тамари. Крім того, вони надіслали листа й до професорів Університету Св. Володимира. 10 квітня 1904 р. на засіданні історико-філологічного факультету обговорювалася ситуація, що склалася стосовно наукових праць і діяльності О. М. Грена. Вона викликала, як відмічено в документі, «чувства смущения и живейшего негодования». Професори стверджували, начебто О. М. Грен дозволяв собі «грубо-неприличные и циничные выходки», зокрема й під час публічних лекцій. Але в чому саме вони полягали, виступаючи не уточнювали. Лише повторювали, що характер наукових праць і тематика публічних лекцій О. М. Грена ставить під сумнів вагомість науково-педагогічної діяльності професорсько-викладацького складу факультету для університету. В 1895 р. факультет не дозволив О. М. Грену надрукувати в «Университетских известиях» посібник «Руководство по истории Древнего востока». Утім в 1903 р. члени факультету не підтримали рішення Міністерства народної освіти щодо звільнення вченого, ураховуючи важке матеріальне становище його сім'ї. Але навесні 1904 р. вирішили, що подальше перебування О. М. Грена в Університеті Св. Володимира в складі історико-філологічного факультету «незручне і небажане» (з приводу усунення приват-доцента Грена від читання лекцій в Університеті Св. Володимира, с. 4 –5 зв.). На жаль, факультет не врахував результати наукової роботи вченого, цікаві виступи на засіданнях Історичного товариства Нестора-літописця, результати

археологічних досліджень у Залізноводську, П'ятигорську та Кисловодську (Данилов А. В., 2015).

Отже, рішенням Міністерства народної освіти О. М. Грену було заборонено займатися педагогічною діяльністю. З 1907 р. він став редактором гумористичного журналу «Москвитянин-задвижка» і газети «Трибуна». Випустив кілька книг: «Новый полный письменник для влюбленных» (1911 р.), «Гипнотизм», «Полный курс гипнотизма и магнетизма» (1912 р.) та інші. У Москві та Санкт-Петербурзі читав публічні лекції з історії, антропології, історії педагогіки та дидактики. З науковою метою відвідав Берлінський і Лондонський університети, Паризьку школу живих східних мов, побував у Єгипті, Месопотамії та Індії. У листі від 13 травня 1912 р. до професора Т. Д. Флоринського О. М. Грен скаржився, що попри конфіденційність його звільнення з Університету Св. Володимира, ця інформація з'явилася в пресі. Учений писав, що журналісти стверджували, що в його наукових роботах начебто містяться матеріали, які б могли образити грузинську царицю епохи Хрестових походів, але для багатьох росіян на Кавказі ця тема була «закритою». О. М. Грен був переконаний, що керівництво Московського університету мало наміри взяти його на посаду приват-доцента, але такому рішенню завадила компрометуючого характеру інформація про нього в пресі (Лист О. М. Грена до Тимофія Дмитровича, а 1).

У травні 1913 р. міністр народної освіти Л. А. Кассо дозволив О. М. Грену займатися викладацькою діяльністю (Циркулярні листи, а. 101 – 101 зв.). З кінця липня 1913 р. він починає викладати на Черняєвських курсах у Санки-Петербурзі (юридично це був середній навчальний заклад, але з 1906 р. для обдарованих слухачів увели університетські програми). На цих курсах викладали відомі в Санкт-Петербурзі професори та приват-доценти. Крім того, з 1912 р. О. М. Грен редагував журнал «Вестник знания». З 1918 р. до осені 1921 р. він працював у Вологодському педагогічному інституті. Улітку 1921 р. виїхав на Кавказ з екскурсантами й вже до Вологди не повернувся. Співробітники інституту не були прихильниками оригінальних концепцій О. М. Грена. Так у листі Л. І. Андреевського від 10 жовтня

1921 р. до професора С. Ф. Платонова говорилося, що після його від'їзду «пільми стало менше в педінституті» (Марр М. Я., с 18).

У подальшому О. М. Грен працював в Усть-Сисольському педагогічному інституті. До цього навчального закладу в 1922 р. він перевозить свою бібліотеку, що нараховувала більше 5 тис. книг. О. М. Грен був одним з ініціаторів створення Товариства вивчення Комі краю, яке в 1929 р. мало наукові зв'язки з 64 подібними організаціями Радянського Союзу та закордонними державами. У Комі краї О. М. Грен намагався утвердити міжнародну мову, підтримував ідею латинізації алфавіту. В 1925 р. переїздить до Пермі, де в червні 1926 р. одержує посаду професора на кафедрі мови та культури Комі місцевого університету.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити висновок про важливість науково-педагогічної спадщини О. М. Грена періоду 1888 – 1921 рр. для вітчизняної педагогічної науки. Фактичний матеріал може бути використаним педагогами-науковцями, яких цікавить історико-педагогічна наука кінця ХІХ – початку ХХ століття, для укладання довідково-бібліографічних видань, для розробки лекційних та практичних курсів «Історія педагогіки», «Загальна педагогіка».

Література

1. Армения : историко-литературный сборник по географии, истории и литературе армянского народа (составил и перевел А. Грен) – К. : Тип. Петра Барского, 1899. – 47 с.
2. Грен А. Н. История Древнего Востока. Лекции, читанные в осеннем семестре 1892/93 учебного года / А. Н. Грен. – Х. : Литография Деденковой, 1893. – 327 с.
3. Грен А. Н. Краткий очерк истории Кавказского перешейка с древнейших времен / А. Н. Грен // Университетские известия (К.). – 1895. – №7. – С. 1 – 69.
4. Грен А. Н. Краткий очерк истории Кавказского перешейка с древнейших времен / А. Н. Грен // Университетские известия (К.). – 1895. – №8. – С. 71 – 124.
5. Грен А. Н. Письмо Николаю Яковлевичу Марру // Відділ рукописів Російської національної бібліотеки (СПб)., ф. 585, спр. 6916. – 1 арк.
6. Грен А. Н. Расы древнего мира и их историческая характеристика. Вступительная лекция / А. Н. Грен // Университетские известия (К.). – 1893. – №10. – С. 1 – 13.

7. Данилов А. В. Исследователь Алексей Николаевич Грен и его археологические разведки и раскопки на Кавказских Минеральных Водах в 1902 г. / А. В. Данилов, В. А. Фоменко // Археология и этнология Северного Кавказа (Нальчик). – 2015. – №4. С. 46 – 56.
8. Записка о состоянии и деятельности Императорского университета Св. Владимира в 1894 году // Университетские известия (К.). – 1895. – №5. – С. 1 – 36.
9. Историко-педагогический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905) / под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея; предисл. Т. Г. Павловой. – Х. : Сага, 2007. – 390 с.
10. Историческая хроника // Историческое образование (СПб). – 1892. – Т. 4. – С. 294 – 368.
11. Краткий отчет о состоянии и деятельности Императорского университета Св. Владимира в 1897 году, составленный деканом историко-филологического факультета профессором Т. Д. Флоринским // Университетские известия (К.). – 1898. – №2. – С. 23 – 86.
12. Краткий отчет о состоянии и деятельности Императорского университета Св. Владимира в 1900 году // Университетские известия (К.). – 1901. – №12. – С. 1 – 40.
13. Марр М. Я. Письмо Василию Григорьевичу Василевскому // Відділ рукописів Російської національної бібліотеки (СПб)., ф. 585, спр. 6490. – 2 арк.
14. Митрофанов В. В. Волгожане очень помнят Вас : письма Л. И. Андреевского и В. Д. Андреевской-Прозоровской к С. Ф. Платонову / В.В.Митрофанов // Вестник Череповецкого государственного университета. – 2013. – Т. 2. – С. 15 – 22.
15. Обзорение преподавания в Имперском университете Св. Владимира на 1893/94 учебный год // Университетские известия (К.). – 1893. – №8. – С. 1 – 70.
16. Обзорение преподавания в Имперском университете Св. Владимира на 1895/96 учебный год // Университетские известия (К.). – 1895. – №9. – С. 1 – 72.
17. Обзорение преподавания в Имперском университете Св. Владимира на 1900-1901 учебный год // Университетские известия (К.). – 1900. – №10. – С. 1 – 100.
18. Обзорение преподавания в Имперском университете Св. Владимира на 1903-1904 учебный год // Университетские известия (К.). – 1903. – №10. – С. 1 – 129.
19. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1892 год // Записки Императорского Харьковского университета. – 1892. – Кн. 2. – С. 85 – 212.
20. Письмо А. Н. Грена к Тимофею Дмитриевичу // Институт рукопису НБУ імені В. І. Вернадського, ф. III, спр. 17792. – 1 – 1 зв.
21. По поводу устранения приват-доцента Грена от чтения лекций в Университете Св. Владимира // ЦДІАК України, ф. 707, оп. 262, спр. 12. – 7 арк.
22. Тарасенко О. О. Школа істориків Університету Св. Володимира : штрихи до творчого портрету Василя Федоровича Домбровського / О. О. Тарасенко // Scientific Journal «ScienceRise». – 2015. – № 7/1(12). – С.37 – 41.

23. Циркулярные письма // ЦДІАУ в Києві, ф. 707, спр. 256, спр. 264. – 348 арк.

24. Щербань Т. О. Сходознавство в Київському університеті Св. Володимира : 1834 – 1918 / Т. О. Щербань // Східний світ (К.). – 2006. – №3. – С. 96 – 109.

ЖИЗНЕОПИСАНИЕ И НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ А. Н. ГРЕНА

Таможская Ирина, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры языковой подготовки Центра международного образования, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 4, 61022, г. Харьков, Украина, itamozska@ukr.net

В статье рассматривается жизненный путь и особенности научно-педагогической деятельности приват-доцента Харьковского университета и Университета Св. Владимира Алексея Николаевича Грена. Отмечено, что ученый был инициатором внедрения в учебный процесс многих спецкурсов. Акцентировано внимание на редакторской деятельности А. Н. Грена. Сделан вывод о неприемлемости его научных концепций для многих профессоров Университета Св. Владимира. Найдены архивные материалы, дающие возможность осветить конфликтную ситуацию на историко-филологическом факультете, что касалось отстранения А. Н. Грена из Университета Св. Владимира.

Ключевые слова: история Востока; Кавказ; научно-педагогическая деятельность; А. Н. Грен; редактирование; спецкурсы; Университет Св. Владимира; Харьковский университет.

BIOGRAPHY, SCIENTIFIC AND PEDAGOGIC ACTIVITY OF PRIVAT- ASSOCIATE PROFESSOR O. M. HREN

Tamozska Iryna, candidate of pedagogical sciences, senior teacher in the department of language training in the Center of the international education in Kharkiv National University named by V.N. Karazin, Freedom Square, 4, 61022, Kharkiv city, Ukraine, itamozska@ukr.net

The modern pedagogic science and practice require being oriented toward the successful activities of outstanding representatives of the educational branch. The scientific and pedagogic heritage of Oleksii Mykolaiovych Hren, whose professional course and lifetime were connected with Kharkiv University and St. Volodymyr University is not examined enough up to now.

The aim of the article is to reveal O. M. Hren's scientific and pedagogic activity in the period of 1888 – 1921.

The author applied the method of examining archive materials (reports of universities, periodicals, personal letters) and theoretical methods of pedagogic research (analysis, summarizing).

The course of life and peculiarities of scientific and pedagogic activity of privat-associate professor of Kharkiv University and St. Volodymyr University Oleksii Mykolaiovych Hren are scrutinized in the article. It is indicated that he was the initiator of the application of a lot of courses («History of East», «Anthropology», «Kartvelian studies», «Armenian studies» and others). The attention is paid to the scientist's editorial activity in the following periodicals: «Kyiv word», «Exhibition letter», «Child», «Moscowitian-latch» and «The Tribune». We made a conclusion that the majority of the professors of St. Volodymyr University considered his scientific concepts unacceptable. We found the archive materials that enabled to reveal the conflict situation at the historical and philological faculty that pertained to the dismissal of O. M. Hren from St. Volodymyr University.

According to the carried out research it can be claimed that O. M. Hren's scientific and pedagogic activity in the period of 1888 – 1921 is very important for the native pedagogic science.

The issues of the studying scientific and pedagogical activity of privat-associate professors of Novorosyysky University at the historical and philological faculty and physical and mathematical faculty (the second half of the XIX – the beginning of the XX century) are considered to be perspective or the further scientific research.

Keywords: *history of East; the Caucasus; scientific and pedagogic activity; O. M. Hren; editing; special courses; St. Volodymyr University; Kharkiv University.*

REFERENCES (TRANSTATEDANDTRANSLITERATED):

1. Gren A. N. (1899). Armenyya : ystoryko-lyteraturny'j sbornik po geografii, istorii i literature armyanskogo naroda [Armenia : Historical and Literary Collection of Geography, History and Literature of Armenian people]. K. : Tip. Petra Barskogo, 47 (rus).
2. Gren A. N. (1893). Istoriya Drevnego Vostoka. Lekcii, chitanny'e v osennem semestre 1892/93 uchebnogo goda [The History of the Ancient East. Lectures that were given in the autumn semester 1892/93 studying year]. X. : Litografiya Dedenkovej, 327 (rus).
3. Gren A. N. (1895). Kratkij ocherk istorii Kavkazskogo pereshejka s drevnejshy'x vremen [A profile of the Caucasian Isthmus history from the ancient times]. University news, №7, 1 – 69 (rus).
4. Gren A. N. (1895). Kratkij ocherk ystoryy Kavkazskoho pereshejka s drevnejshyx vremen [A profile of the Caucasian Isthmus history from the ancient time]. University news, №8, 71 – 124 (rus).
5. Gren A. N. Pis'mo Mikolayu Jakovlevichu Marru [The letter to Mykolai Yakovlevych Marr]. Viddil rukopysiv Rosiiskoi natsionalnoi biblioteky (SPb)., f. 585, spr. 6916. – 1 ark. (rus).
6. Gren A. N. (1893). Rasy' drevnego mira i ix istoricheskaya xarakteristika. Vstupitel'naya lekciya [Races of the ancient world and their historical characteristic. Introductory lecture]. University news, №10, 1 – 13 (rus).
7. Danilov A. V. (2015). Issledovatel' Aleksej Nikolaevich Gren i ego arxeologicheskie razvedki i raskopki na Kavkazskix Mineral'ny'x Vodax v 1902 g. [The

researcher Aleksey Nikolaevich Gren and his archaeological search and excavation in the Caucasian Mineral Waters in 1902]. Archeology and ethnology of Northern Caucasus, №4, 46 – 56 (rus.).

8. Zapiska o sostoyanii i deyatel'nosti Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira v 1894 godu (1895). [Notes about the state and activity of St. Vladimir Imperial University in 1894]. University news, №5, 1 – 36 (rus).

9. Istoriko-pedagogicheskij fakul'tet Xar'kovskogo universiteta za pervy'e sto let ego sushhestvovaniya (1805 – 1905) / pod red. M. G. Halanskogo, D. I. Bagaley; predisl. T. G. Pavlovoj (2007). [Historical and pedagogic faculty of Kharkov University over the first hundred years of its existence (1805 – 1905).]. X. : Saga, 390 (rus).

10. Istoricheskaya xronika (1892). [The historic chronicle]. Historical education, T. 4, 294 – 368 (rus).

11. Kratkij otchyot o sostoyanii i deyatel'nosti Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira v 1897 godu, sostavlennyj dekanom istoriko-filologicheskogo fakul'teta professorom T. D. Florinskim (1898). [The brief report about the state and activity of St. Vladimir Imperial University in 1897 that was made by the dean of the historical and philological faculty professor T. D. Florinskiy]. University news, №2, 23 – 86 (rus).

12. Kratkij otchyot o sostoyanii i deyatel'nosti Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira v 1900 godu (1901). [The brief report about the state and activity of St. Vladimir Imperial University in 1900]. University news, №12, 1 – 40 (rus).

13. Marr M. Ya. Pis'mo Vasiliyu Grigor'evichu Vasilevskomu [The letter to Vasiliy Grigorevich Vasilevskiy]. Viddil rukopysiv Rosiiskoi natsionalnoi biblioteki (SPb)., f. 585, spr. 6490. – 2 ark. (rus).

14. Mitrofanov V. V. (2013). Volgozhane ochen' pomnyat Vas : pis'ma L. I. Andreevskogo i V. D. Andreevskoj-Prozorovskoj k S. F. Platonovu [Citizens of Vologda so very remembers you : letters of L. I. Andreevskiy and V. D. Andreevskaya-Prozorovskaya to S. F. Platonov]. Messenger of Cherepovets Public University, T. 2, 15 – 22 (rus).

15. Obozrenie prepodavaniya v Imperskom universitete Sv. Vladimira na 1893/94 uchebnyj god (1893). [The review of teaching at St. Vladimir Imperial University in 1893/94 studying year]. University news, №8, 1 – 70 (rus).

16. Obozrenie prepodavaniya v Imperskom universitete Sv. Vladimira na 1895/96 uchebnyj god (1895). [The review of teaching at St. Vladimir Imperial University in 1895/96 studying year]. University news, №9, 1 – 72 (rus).

17. Obozrenie prepodavaniya v Imperskom universitete Sv. Vladimira na 1900-1901 uchebnyj god (1900). [The review of teaching at St. Vladimir Imperial University in 1900-1901 studying year]. University news, №10, 1 – 100 (rus).

18. Obozrenie prepodavaniya v Imperskom universitete Sv. Vladimira na 1900-1901 uchebnyj god (1903). [The review of teaching at St. Vladimir Imperial University in 1903-1904 studying year]. University news, №10, 1 – 129 (rus.).

19. Otchyot o sostoyanii i deyatel'nosti Imperatorskogo Xar'kovskogo universiteta za 1892 god (1892). [The report of the state and activity of the Imperial Kharkov University over 1892.]. Notes of Imperial Kharkiv University, Kn. 2, 85 – 212 (rus).

20. Pis'mo A. N. Grena k Timofeyu Dmitrievichu [Letters of A. N. Gren to Timofey Dmitrievich]. Instytut rukopysu NBU imeni V. I. Vernadskogo, f. III, spr. 17792,1 – 1 zv. (rus).

21. Po povodu ustraneniya privat-docenta Grena ot chteniya lekcij v Universitete Sv. Vladimira [About the elimination of privat-associate professor Gren from the giving lectures at St. Vladimir University]. TSDIAK Ukrainy, f. 707, op. 262, spr. 12. – 7 ark. (rus).

22. Tarasenko O. O. (2015) Shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra : shtrykhy do tvorchoho portretu Vasylia Fedorovycha Dombrovskoho [School of historians in the University by St. Vladimir: touch up to a creative portrait of Vasily Fedorovich Dombrovsky]. // Scientific Journal «ScienceRise», №7/1(12), 37 – 41 (ukr).

23. Czirkulyarny'e pis'ma [Circular Letters]. TSDIAU v Kyievi, f. 707, spr. 256, spr. 264. – 348 ark. (rus).

24. Shcherban T. O. (2006). Skhodoznavstvo v Kyivskomu universyteti Sv. Volodymyra : 1834 – 1918 [Oriental studies at St. Volodymyr Kyiv University : 1834 – 1918.]. Eastern world, №3, 96 – 109 (ukr).

Стаття надійшла до редакції 09.10.2017

Прийнято до друку 23.11.2017